

TÖRTÉNETI MUTATÓSZÁM AZ „EMBERI FEJLŐDÉS” ÁBRÁZOLÁSÁRA MAGYARORSZÁGON (1910–2001). ELEMZÉSI KÍSÉRLET¹

FARAGÓ TAMÁS

1. A hosszú távú emberi fejlődés egy lehetséges történeti mutatója

Az 1960-as évek óta gyors ütemben terjedt – és terjed – a társadalmi fejlődés és jólét mérését célzó összetett mutatószámok használata. Romina Bandura nem rég készült összeállításában (Bandura 2005) már 135-féle létező és a kutatásokban felhasznált mutatószámot elemez, melyek kerekén 80%-át megállapítása szerint 1991 és 2005 között alakították ki. Azon mutatók száma azonban, melyeket legalább 80 országra nézve kiszámítottak, már alig haladja meg a tucatot, közülük az egy-két éves gyakorisággal közreadottaké pedig még ennél is kevesebb.² A legnagyobb ismertségnek és közkedveltségnek a felsorolt jelzőszámok és mutatók közül az ún. emberi fejlődés indexe (Human Development Index = HDI) örvend, mely népszerűségét elsősorban annak köszönheti, hogy az ENSZ Fejlesztési Alapja (United Nations Development Programme = UNDP) jelentéseiben lényegében 1990 óta országokénti bontásban folyamatosan közzéteszi e mutató értékének alakulását. (A legutolsó, 2005. évi jelentésben már 177 ország adata szerepel.) Nem mellékes természetesen a HDI-mutató alkalmazásának elterjedésében az sem, hogy a kiszámításához szükséges segédanyagok már évek óta könnyűszerrel letölthetők az UNDP honlapjáról.³ Bár néhány más mutató is rokonszenvesnek tűnik számunkra, viszonylagos egyszerűsége, ismertsége és népszerűsége miatt a továbbiakban először a HDI céljaink számára történő alkalmazhatóságával kívánunk foglalkozni.

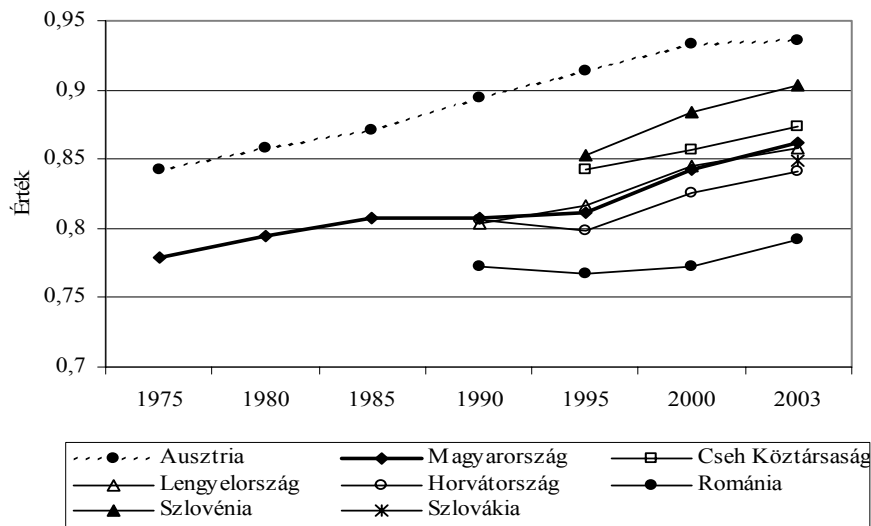
¹ Készült az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája segítségével. Első változata a „COST action A 34: Gender and well-being” projekt modenai konferenciáján hangzott el 2006. június 26-án, magyar változatát az Andorka Rudolf Emlékkonferencián (Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. október 9–10.) ismertettük.

² A problémakör hazai irodalmára, illetve hazai fogadtatására nézve jó bevezetőt nyújtanak az alábbi írások: Bukodi 2001; Görbe – Nemcsókné 1998; Hegedüs 2001; Husz 2001; Sebestyén 2006. Az UNDP szemlélete körül folyó vitát ismerteti Szilágyi 2001.

³ Lásd a Human Development Report éves jelentéseit és elvi-módszertani segédanyagait az UNDP honlapján: <http://hdr.undp.org>.

A HDI-index alapgondolata röviden az alábbi módon írható le: megalkotói az emberi fejlődést három dimenzió – az élet hosszúsága, a tudás mértéke, valamint az életszínvonal – súlyozott átlagaként képzelik el. Az első dimenziót a születéskor várható átlagos élettartammal, a másodikat az írástudás valamint a tanulásban való részvétel mértékével, a harmadikat pedig az egy főre eső, vásárlóerővel módosított nemzeti jövedelemmel kívánják mérni. (Maga az index a három részmutató egyszerű számtani átlaga.) A mutató megbízhatósága, ténylegesen kifejezett tartalma körül a kezdetektől dűl a vita, ennek ismertetésére azonban most nincs módunk. Jelen pillanatban számunkra elsősorban az a kérdés fontos, hogy mennyire alkalmas a szóban forgó index a társadalmi/emberi fejlődés folyamatának időben hosszabb távon történő megajzolására. Úgy véljük ugyanis, hogy az egy-egy társadalom jelenlegi állapotát tükröző mutatók igen jelentős mértékben függnék az adott közösség múltbeli örökségétől. Aligha kaphatunk tehát világos képet akár a regionális, akár a nemek szerinti különbségek alakulásáról, illetve a változások mögött rejtőző tényezőkről, ha nem leszünk képesek az „emberi fejlődés” folyamata – illetve az azt jól-rosszul tükröző mutatók – hosszabb időtávon keresztül történő alakulásának figyelemmel kísérésére.

Nézzük meg tehát, hogyan jellemezhető a HDI-mutató alakulása tágabb környezetünkre, a Kárpát-medence és az azt övező országok társadalmaira vonatkozóan (I. ábra).

Forrás: Human Development Report 2005.

I. Az emberi fejlődés indexe (HDI) Kelet-Közép-Európában (1975–2003)
Human Development Index (HDI) in East-Central Europe (1975–2003)

Az eredmény számunkra kiábrándító. Ábránkból először is az tűnik szembe, hogy a HDI-mutató csak Ausztriára és Magyarországra vonatkozóan érhető el hosszabb távra, s ez a „hosszabb táv” jelen esetben mindössze 30 évet jelent. Az összes többi országra nézve mindössze a „rendszerváltástól” kezdődően áll rendelkezésre e mutató, sőt Szlovákia esetében az első adat 2003-ból származik. A rövidke adatsorok oka nyilván elsősorban abban rejlik, hogy 1990 előtt az úgynevezett „Keleti Blokk” statisztikai hivatalai – a magyar KSH kivételével – nem számították ki a HDI-mutatóban fontos szerepet játszó GDP értékét, hanem csak a KGST által szentesített nemzeti jövedelem adatait tették közzé. De összességében a magyar hivatalos statisztika adatai sem kényeztetik el túlságosan azt a kutatót, aki a hosszabb távú fejlődési trendek megrajzolásával szeretne kísérletezni (1. táblázat).

1. A HDI és GDI mutatók időbeli és nemenkénti értékeinek elérhetősége országos szinten a hivatalos magyar statisztikai adatokban^a
HDI and GDI variables available in the official Hungarian statistics, country level by census and sex

Év	Születéskor várható átlagos élettartam	Írástudás ^c	Nyers beiskolázási arányszám	Egy főre eső GDP
1869 ^b	E g	M g	M	E
1880 ^b	E g	M g	M	---
1890 ^b	E g	M g	M	E
1900 ^b	M g	M g	M	E
1910 ^b	M g	M g	M	E
1920	M g	M g	M	E
1930	M g	M g	M	E
1941	M g	M g	M	E
1949	M g	M g	M	E
1960	M g	M g	M	E
1970	M g	M g	M	M
1980	M g	M g	M	M
1990	M g	M g	M	M
2001	M g	M g	M	M

Jelmagyarázat:

- ^a E becsült érték
M mért érték
g az értékek nemek szerinti bontásban is elérhetőek
HDI Human Development Index
GDI Gender-related Development Index

^b Történelmi országterület.

^c A 6 év feletti népességre vonatkozóan.

Forrás: Szerző adatgyűjtése.

Az 1970 előtti időszakra vonatkozóan csak becsült nemzeti jövedelemadatok állnak rendelkezésünkre (azok sem vásárlóerő paritáson), és baj van a HDI-index más elemeivel is. Az 1900 előtti időszakra vonatkozó, az egész népességet magában foglaló, nem becsült, hanem mért születéskor várható átlagos élettartam-adatokkal sem rendelkezünk. Ha pedig az egyes részmutatók adataira nemek szerinti bontásban lennénk kíváncsiak, akkor még rosszabb a helyzet, ugyanis a beiskolázási adatokat ismereteink szerint így egyáltalán nem tették közzé. Ezek vélhetőleg egy rövidebb időszakra vonatkozóan előbányászhatóak lennének a KSH nem nyilvános adatbázisaiból, de valószínűleg csak az 1960–70-es évektől kezdődően. Körülbelül hasonló a helyzet a regionális bontású adatokkal is: a meglevő adatsorok többsége a törvényhatóságok szintjén időben 1960-nál messzebbre nem igen vezethető vissza. Tehát, ha az emberi fejlődést reprezentáló adatokat nemek szerint és területi bontásban is fel kívánjuk vázolni, akkor a HDI alkalmazására valójában nem számíthatunk. Más utakat kell keresnünk.

Tapasztalataink szerint a történeti fejlődés részletesebb megismerése a jelenkor társadalmával foglalkozókéhoz képest fordított gondolkodást igényel. Valószínűleg nem abból kell kiindulnunk, hogy melyek azok a közgazdászok, szociológusok, politológusok által összeállított adatsorok és mutatók, amelyek a feltett kérdésre (tudniillik, hogyan ábrázolható hosszabb távon az emberi fejlődés folyamata egy adott társadalomra vonatkozóan) a véleményünk szerint a legjobb válaszokat adják, sem abból, hogy a ma népszerű mutatók időben meddig vihetők vissza. Először inkább azt kell szemrevételeznünk, hogy egyáltalán milyen adatokkal rendelkezünk, amelyek

- a) egyrészt kapcsolatba hozhatók az emberi fejlődés fenti értelmezésével,
- b) másrészt hosszabb távon, illetve nemek és területi egységek szerinti bontásban egyaránt a rendelkezésünkre állnak.

Csak a fenti két feltétel sikeres teljesítése után következhet az elérhető adatok tartalmának, használhatóságának a vizsgálata és egyeztetésük a ma divatos, gyakran alkalmazott mutatószámok elemeivel.

A publikált statisztikai adatok, valamint az irodalomban alkalmazott különböző mutatók vizsgálata és tartalmuk mérlegelése után mindössze az alábbi hét adatsort találtuk a magyarországi hivatalos statisztikai adatközlésekben, melyek hosszú távon, regionálisan és nemek szerinti bontásban is elérhetőek, és véleményünk szerint tartalmilag is alkalmasnak látszanak arra, hogy vizsgálatunk körébe vonjuk őket:

1. a születéskor várható átlagos élettartam (év),
2. a gyermekhalandóság (0–4 éves korúak százalékos aránya az elhaltak között),
3. a 0–14 éves gyermekkorúak százalékos aránya,
4. a 60 év felettiek aránya,

5. a 6 évnél idősebb írni-olvasni tudók százalékos aránya,
6. a 14 évnél idősebb, középfokú oktatásban részesültek aránya,
7. a 14 évnél idősebb keresők aránya.⁴

Ha összevetjük e mutatókat a HDI rész-mutatóival, akkor az alábbi hasonlóságokat és különbségeket állapíthatjuk meg. A születéskor várható átlagos élettartam a rendelkezésünkre áll, de a gyermekhalálozás aránya (mely a HDI-ben nem szerepel) finomítja az előző adatot, ti. nem mindegy, hogy a várható élettartam milyen mértékben függ a fiatal korosztályok életésélyeinek javulásától, illetve az idősebbek életének meghosszabbodásától. Ugyanerre a kettősségre erősít rá a mindezekhez szorosan kapcsolódó (és a HDI-ből szintén hiányzó) két korcsoport-arány (0–14 és 60–X évesek), de míg az első két mutató inkább folyamatjelző, addig az utóbbi kettő inkább a mindenkori állapotokat mutatja. Az írástudás, illetve a középfokú oktatásban részesültek aránya logikailag közel áll a HDI-index vonatkozó részmutatójához, bár azzal nem teljesen azonos. A lényeg viszont az, hogy az általunk ajánlott részmutatók, miután népszámlálási adatokon nyugszanak, sokkal szélesebb körben elérhetők és időben távolabbra visszavihetők, mint a rövidebb múltra visszatekintő oktatási statisztikák beiskolázási arányai. A legproblematisabb talán az életszínvonal kérdésének az indexbe foglalása. A mai társadalomkutatók jelentős részének az a véleménye, hogy a GDP erre még akkor sem igazán alkalmas, ha azt vásárlóerő paritással korrigálják (Dabóczi 1998; Haque 2004; Offer 2000). Ehhez hozzátehetjük, hogy e mutató ráadásul sokhelyütt csak igen rövid időszakra áll rendelkezésünkre. Hasonló a helyzet az adózási adatokkal is. Ráadásul ez utóbbiak ritkán állnak rendelkezésünkre regionálisan, nemek szerinti bontásban pedig szinte soha. Nem maradt más számunkra, mint a keresők arányának a felhasználása, mely – mivel ez is népszámlálási adat – széleskörűen és viszonylag hosszú távra vonatkozóan elérhető. Ez részben magában hordozza a GDP-mutató hátrányainak egy részét – nem tekinti keresőnek a háztartásban, otthon, a hivatalos munkaerőpiacon kívül dolgozókat – viszont legalább nem terhelik a jövedelem-elvitkolás, a környezeti károk stb. problémái. Próbálkoztunk egyébként más mutatókkal is (nem mezőgazdasági keresők aránya, egy főre eső adóteher), de ezek – amellet, hogy az utóbbiak esetében sokkal kevesebb adat állt térben és időben rendelkezésünkre – az általunk részletesen elemzett 1910 körüli idő-

⁴ Az általunk használt mutató a népszámlálások eredeti adataitól annyiban tér el, hogy a 19–20. század fordulójának környékén mesterségesen létrehozott „segítő családtag” kategóriát figyelmen kívül hagytuk, és az ide soroltakat eltartottnak vettük. Úgy gondoltuk, hogy a paraszt- vagy kézműves családok, illetve tagjaik között nem lehet annak alapján különbségeket tenni, hogy hol, milyen arányban nevezték őket ötletszerűen eltartottnak vagy segítő családtagnak. Ismereteink alapján ugyanis kizártnak tekinthető, hogy például egy parasztgazdaság üzemeltetésében nemtől, kortól, erőtlől függően ne vett volna részt a háztartás minden tagja, akármit is mondtak erről a kérdezettek a népszámlálási összeíró-biztosnak.

szakban oly erős összefüggést mutattak a keresők arányával, hogy véleményünk szerint az összetett indexbe való beépítésük csak az utóbbi hatását erősítette volna fel nem kívánatos mértékűvé, ezért e két említett részmutató használatától eltekintettünk.⁵

A mutatók eredeti, „nyers” értéke a 2. táblázatban látható. Számításaink során azonban ezek többségét a HDI-ben alkalmazott logikát követve korrigáltuk annak érdekében, hogy egymáshoz jobban illeszkedő tartományban mozogjanak: az idősek, középfokú oktatásban részt vettek, valamint a keresők esetében 100-nál alacsonyabb felső határértékeket szabtuk meg,⁶ a születéskor várható átlagos élettartam esetében pedig a HDI eredeti korrekcióját alkalmaztuk.⁷ Összetett mutatószámunk, melyet történeti emberi fejlődési indexnek neveztünk el (Historical Human Development Index = HHDI) a HDI-hez hasonlóan a részmutatók egyszerű átlagából áll. Formája, értéke sok tekintetben a százalékszámításra hasonlít, maximális értéke sem valószínű, hogy valaha is meghaladja a százat (bár elvileg ez nem lehetetlen).

⁵ Az 1910. év körüli részletesen elemzett adataink szerint mindkét mutató olyan erős (0,7–0,9) körüli korrelációban állt négy-öt fenti mutatóval is, hogy célszerűbbnek láttuk használatukat mellőzni.

⁶ A korrekciók egy elképzelt, többé-kevésbé reálisnak érzett maximumot jelölnek, vagyis felerősítik egy-egy részmutató teljes indexre gyakorolt hatását. Nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy belátható időn belül a társadalom minden tagja legalább középfokú oktatásban részesül, és az sem valószínű, hogy mindenki kereső lesz. (Egyébként a két feltételezés ki is oltja egymást.) Problémát egyedül a 60 év felettiek arányának 30 százalékos határértéke jelenthet, mivel ezt a határt valószínűleg sokhelyütt átlépik majd. Ha viszont ennél jóval magasabb határértéket adunk meg, akkor a vizsgált társadalom öregedésének súlyát alulértékeljük, vagyis e részmutató talán a szükségesnél kevésbé befolyásolja a mérni kívánt emberi fejlődés mutatóját.

⁷ A 60 év felettiekénél 30, a 14 év feletti középfokú oktatásban résztvevők, illetve a keresők esetében 80 százalékot szabtuk meg határértékként, tehát a részmutatók kiszámítása az alábbi képletek alapján történt: 60 év felettiek aránya = $x \cdot 100/30$; 14 év felett középfokú oktatásban résztvevők, illetve keresők aránya = $x \cdot 100/80$.

A születéskor várható átlagos élettartam adatát a HDI eredeti módszerét követve az alábbi képlet alapján korrigáltuk: $\frac{e_0 - 25}{85 - 25}$

*2. Az emberi fejlődés történeti indexében
(Historical Human Development Index = HHDI)
szereplő eredeti változók értéke törvényhatóságok és nemek szerint
(1910–1911)*

*The values of the original variables of which the Historical Human Development Index (HHDI) consists, by administrative units and sex, Hungary
(1910–1911)*

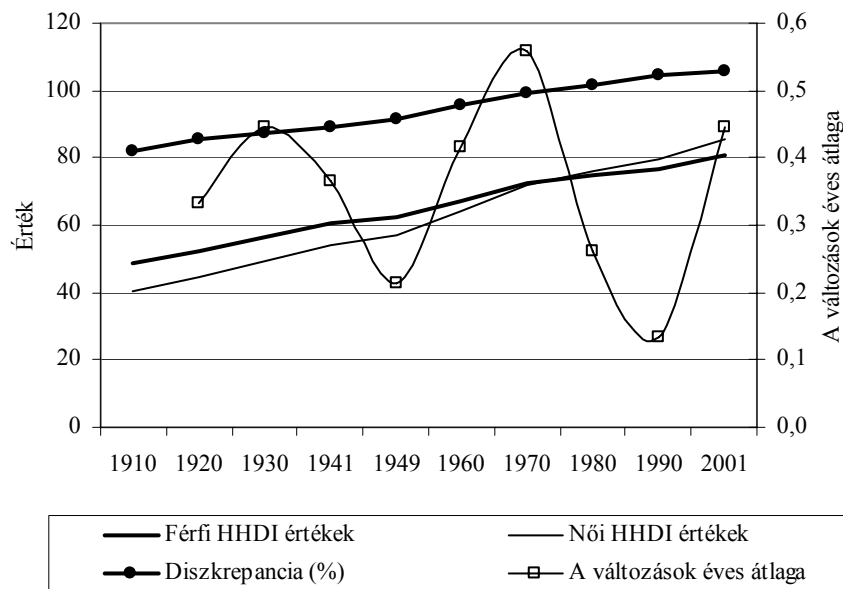
Törvényhatóságok		A gyer- mek- halan- dóság aránya	Szüle- téskor várható átlagos élettart- am	0–14 évesek aránya	60–x évesek aránya	Írástu- dók aránya 6 éves kor felett	Közép- iskolai végzett- séggel rendel- kezik 14 éves kor felett	Kereső 14 év felett
		száza- lék	év	százalék				
megyék	férfi	46,7	41,3	37,1	8,4	69,6	2,2	65,3
	nő	42,3	40,7	35,9	8,3	60,2	0,4	15,6
	összesen	44,5	...	36,5	8,4	64,2	1,3	40,1
városok	férfi	35,5	37,2	27,6	5,9	88,8	11,9	79,3
	nő	34,5	41,1	27,4	7,6	82,1	2,8	35,5
	összesen	35,0	...	27,5	6,7	85,4	7,3	57,3
összesen	férfi	45,5	39,4	36,1	8,1	71,9	3,5	66,9
	nő	41,5	40,8	35,0	8,2	61,6	0,7	18,0
	összesen	43,6	...	35,6	8,2	66,7	2,0	42,1

Forrás: Szerző számításai.

Számításaink eredményei a II. ábrán láthatók. Adataink alapján a HHDI-mutató alakulása több érdekes következtetést enged meg. 2001 körüli értéke elég közel áll az UNDP módszerével számított HDI mutatóhoz,⁸ de 1975 és 2001 közötti növekedése annál lényegesen meredekebb, vagyis a HHDI mutató 1970–1980-as évekre vonatkozó értékei alacsonyabbak, mint a HDI-é. Mutatónk történeti ívét nézve azt láthatjuk, hogy kezdő, 1910 körüli értéke összességében kevesebb, mint fele a 2001. évinek. A mutató évenkénti növekedési ütemének változása megfelel eddigi ismereteinknek (melyet az utolsó évtizedek – némileg szubjektív – személyes tapasztalatai is megerősíteni látszanak): a növekedési ütem változásában az 1930-as években egy kisebb, az 1950–70-es években egy nagyobb csúcs észlelhető, majd 1990 után egy újabb emelkedő szakasz kezdődik. Az első kettő a két hullámban megkísérelt, az élettartamot

⁸ Ha a HHDI mutató értékét 100-zal osztjuk, akkor a HDI-hez illeszthető nagyságrendű, bár attól tartalmilag több ponton eltérő adatsort kapunk.

növelő hazai szociális modernizációs kísérletek eredményeit jelzi – melyet hol a bal-, hol a jobboldali politikatörténeszek szeretnek figyelmen kívül hagyni –, a harmadikban pedig minden valószínűség szerint jelentős szerepet játszik a Magyarországon a rendszerváltozás után elindult oktatási forradalom. Reálisnak tűnik számunkra az is, hogy az 1940-es években (második világháború), majd az 1970–1980-as években (a „szocialista” kísérlet fokozatos csődbejutása) komoly visszaesések észlelhetők a mutató növekedési ütemében.

Forrás: Szerző számításai.

II. Az emberi fejlődés történeti indexe (HHDI) Magyarországon (1910–2000)
Historical Human Development Index (HHDI) in Hungary (1910–1911), values
by sex and the mean values of the annual change

Miután nemcsak a kárpát-medencei emberi fejlődés folyamatának nagy vonalakban való ábrázolását tekintettük feladatunknak, hanem ezen belül a férfiak és nők helyzete közötti különbségek/egyenlőtlenségek mérését is, külön kiszámítottuk a HHDI mutatót a férfi és a női népességre is. A nemek szerinti külön számítás mellett három ok miatt döntöttünk. Egyrészt nem akartuk a kutatásban gyakran alkalmazott módszert – az alapindex nemek szerinti egyenlőtlenséggel történő súlyozását – követni, mert ezáltal véleményünk szerint újabb bizonytalansággal terheltük volna az amúgy is kísérleti jellegű komplex mutatót. Másrészt a nemek szerinti fejlődési index (Gender-related Development Index =

GDI), melyet az utóbbi időben rendszeresen a HDI korrekciójára szoktak használni, az utóbbihoz hasonlóan nem igazán megfelelő arra, hogy hosszabb távú elemzések során alkalmazzuk.⁹ Még kevésbé volt módunk – főként adathiány miatt – a nők hatalomból való részesedése, társadalmi pozíciója változásának vizsgálatára, melyet a nemzetközi kutatás leggyakrabban a női hatalomképesség (Gender Empowerment Measure = GEM) mutatójával szokott mérni.¹⁰ Maradtunk amellett, hogy a HDI logikáját követő, de tartalmában a történeti és forrásadottságokhoz és lehetőségekhez igazított, elsősorban az életesélyekre, a műveltségre és a munkában való részvételre koncentráló HHDI-mutatót mindkét nemre vonatkozóan kiszámítottuk, majd a következő lépésben ezeket egymáshoz hasonlítva próbáltuk a nemek közötti egyenlőtlenségi helyzetet elemezni.

A nemek egymáshoz viszonyított helyzetére vonatkozó előzetes eredményeket szintén a II. ábra tükrözi. Eszerint a női HHDI-mutató huszadik század eleji, a férfiakéhoz képest közel 20 százalékos lemaradása az 1970-es évekre megszűnik, sőt 2001 körül a női mutató már valamivel több, mint 5 százalékkal magasabb a férfiakénál. Vagyis az egyenlőtlenség ténylegesen – főként az életesélyek és a műveltség terén – az utolsó évtizedben Magyarországon már sokkal inkább a férfiak oldalán tapasztalható, amit úgy tűnik, hogy a közelmúlttal, illetve a jelennel foglalkozó társadalomkutatók egy része figyelmen kívül hagy. Természetesen a hatalom, a közélet, a társadalmi pozíciók tekintetében – mely szempontok mérésére indexünk nem alkalmas – nem ez a helyzet, ez azonban nem indokolja azt, hogy erről a változásról ne vegyünk tudomást.

Az itt közölt ábra lényegében csak egy kísérleti számítás eredménye, a kérdés nyilvánvalóan további tesztelést és vitát kíván. Véleményünk szerint azonban annyit már most is megállapíthatunk, hogy a kidolgozott mutató valamilyen mértékig biztosan alkalmas lehet hosszabb távú folyamatok vizsgálatára. Az sem mellékes, hogy a publikált, illetve kézirat formában elérhető statisztikai adatok alapján – esetenként némi becsléssel is kiegészítve – a fenti számítások országos szinten egészen az 1860-as évekig, regionálisan pedig körülbe-

⁹ Az 1995-ben keletkezett, jelenleg 177 országra nézve elérhető, ugyancsak az UNDP által évente közölt index a nemek közötti egyenlőtlenséget az alábbi részmutatókból kapott egyenlőtlenségi értékek alapján számítja: születéskor várható átlagos élettartamok nemek szerinti különbsége, az írástudás és az iskolai oktatásban való részvétel különbsége, valamint a nemek szerint bontott keresetek különbsége. Utóbbi adatok elérése hosszabb távra visszamenően hazai viszonylatban reménytelen feladat. (Forrás: I. az I. lábjegyzet.)

¹⁰ Az ugyancsak 1995 óta használt GEM mutató szintén a nemek közötti egyenlőtlenséget kívánja mérni, de inkább a társadalmi-politikai szférában. Erre kidolgozott eszközei az alábbiak: méri a nők politikai döntéshozatalban történő részvételét (női parlamenti képviselők aránya), a nők részvételét a gazdaságban és a döntéshozatalban (a jogszolgáltatásban, a közigazgatásban, valamint az értelmiségi és műszaki foglalkozásokban található nők aránya), valamint a nők részesedését a gazdasági erőforrásokban (a férfiak és nők becsült keresete közötti különbség). A mutató a fentiek számtani átlaga. (Forrása: I. I. lábjegyzet.)

lül 1880-ig visszamenően elvégezhetők. Az utóbbi lehetőséget azért tartjuk különösen fontosnak, mert a történeti országterület – másképpen fogalmazva a Kárpát-medence – régiói között a 19–20. század folyamán igen erőteljes különbségek mutathatók ki a népesség és a társadalom állapotát jellemző különböző mutatók tekintetében.¹¹ Az alábbiakban ezt szeretnénk olvasóink számára röviden érzékeltetni.

2. A HHD-mutató regionális értékei 1910 körül

A következő lépésekben megpróbáljuk tesztelni azt, hogy a fenti módon kialakított mutató alkalmas-e a regionális különbségek vizsgálatára. Erre a célra megfelelőnek látszanak a történeti Magyarország adatai, mert mind ökológiai adottságaik, mind gazdasági fejlettségük tekintetében igen különböző tájakat és egyúttal meglehetősen eltérő kulturális jellemzőkkel bíró regionális társadalmakat vizsgálhatunk a segítségükkel. Sőt a vonatkozó adatsorok elemzése ma már önmagában is jelentős nemzetközi összehasonlítást eredményez, mivel az Európai Unió két tagjának (Magyarország és Szlovákia) és egy tagjelöltjének (Horvátország)¹² majdnem teljes területére, illetve további két tagállam egy-egy tartományára (Burgenland Ausztriában, illetve az 1920-ban Romániához csatolt, tágabb értelemben ma Erdélynek nevezett terület), továbbá Szerbia egy félig-meddig autonóm tartományára (a Vajdaság) vonatkoznak.

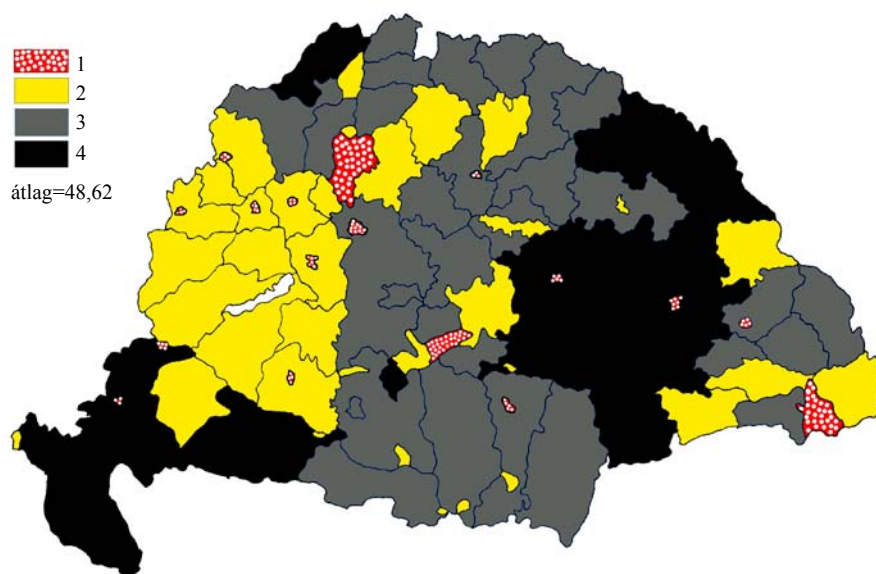
A férfiak HHDI-mutatóinak 1910. évi regionális megoszlása a Magyar Királyságban (1. térkép) röviden az alábbiakkal jellemezhető: a városok többségében a mutató értéke igen erősen meghaladja az országos átlagot (48,62).¹³ Ezen belül az éllovas Budapest már 1910-ben majdnem eléri az index 1941. évi országos átlagát. A nyugati országrész – amely ma is a legfejlettebb területe a Kárpát-medencének – némileg alacsonyabb értékű, de még mindig az országos átlagot meghaladó mutatóval rendelkezik (ide tartozik a mai Burgenland

¹¹ Ennek kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy az első világháborút követő békeszerződések jelentős nemzetközi és belső közigazgatási határváltozásokkal jártak. A magyar KSH munkatársai azonban az általunk használt mutatókat az 1960-as években a mai politikai-közigazgatási határoknak megfelelően országos szinten lényegében 1900–1910-ig visszszámolták, így a regionális időbeli trendek felrajzolása lehetséges. Majdnem biztos, hogy ugyanez megtehetjük Burgenland (Ausztria) és Szlovákia esetében is. Azt azonban jelenleg nem tudjuk, hogy a volt Jugoszláviára, Ukrainára és Romániára vonatkozóan melyek egy hasonló visszatekintő jellegű statisztikai elemzés lehetőségei.

¹² Horvátország esetében az általunk használt adatbázisból egyedül Dalmácia adatai hiányoznak (mely csak a középkorban tartozott a Magyar Királysághoz), ennek aránya azonban kevesebb, mint 20 százalékát teszi ki a Horvát Köztársaság mai területének, illetve népességének.

¹³ A térképeken ábrázolt csoportokat az adatsorok átlagának és szórásának kapcsolata alapján alakítottuk ki.

(Ausztria), a mai szlovák főváros, Bratislava/Pozsony, valamint a mai Közép-Szlovákia egy része is). A többi terület viszont – egy megye kivételével a teljes Horvátország, valamint Erdély döntően románok lakta vármegyéi – az országos átlagtól messze elmaradó, többségében 40 alatti HHDI-értékkel rendelkezik.

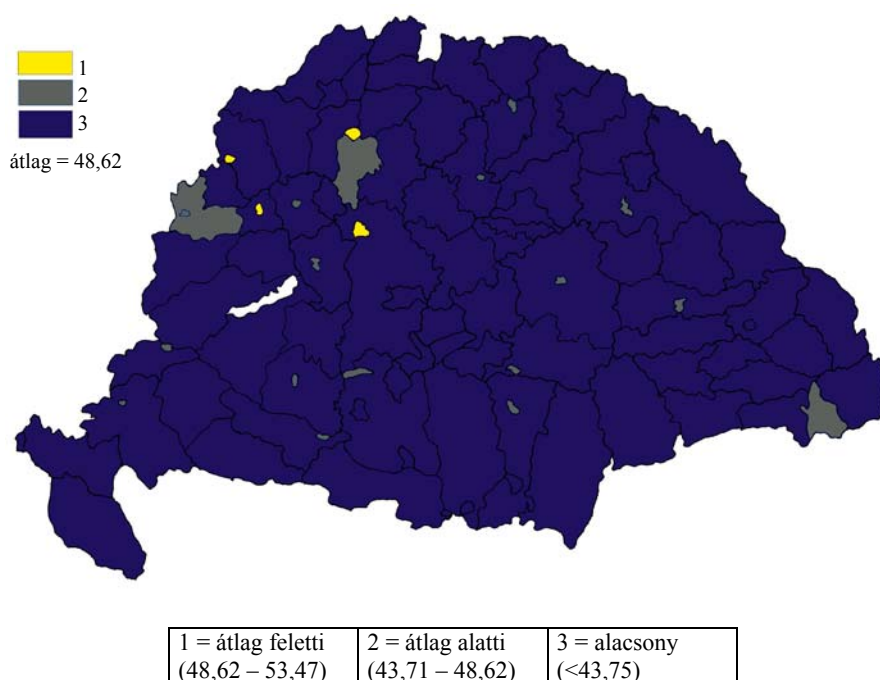
1 = magas (>56,48)	2 = átlag fölötti (48,62 – 53,47)	3 = átlag alatti (43,75 – 48,62)	4 = alacsony (<43,75)
-----------------------	--------------------------------------	-------------------------------------	--------------------------

1. térkép. A férfi HHDI-mutatók értéke a történeti Magyarország törvényhatóságaiban (1910)

Map 1 The male HHDI variable in the administrative units of Hungary (1910)

Talán még érdekesebb az, amit a női adatsorok mutatnak, ha azokat a férfiak átlagértéke alapján kialakított kategóriákba soroljuk (2. térkép). Ez esetben ugyanis kiugróan magas női HHDI-értékkel bíró városunk vagy megyénk egyáltalán nincs, és átlag feletti adatra is mindössze négy város esetében akadunk (köztük található Budapest és Bratislava/Pozsony). A női HHDI-adatok a teljes országterületen szinte egységesen a férfiak átlagától messze elmaradó, 40 alatti kategóriába esnek. Mielőtt azonban ebből a sajátos területi megoszlásból elhamarkodott következtetésekre ragadtatnánk magunkat, vegyük figyelembe, hogy az egyes területi egységek fejlettsége (és ennek következtében HHDI-mutatóik nagysága) egymástól eléggé eltérő, tehát alighanem közelebb jutunk a valóságos nemek közötti különbségekhez akkor, ha nem a férfi és női mutatók abszolút értékét, hanem azok egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk (3. térkép).

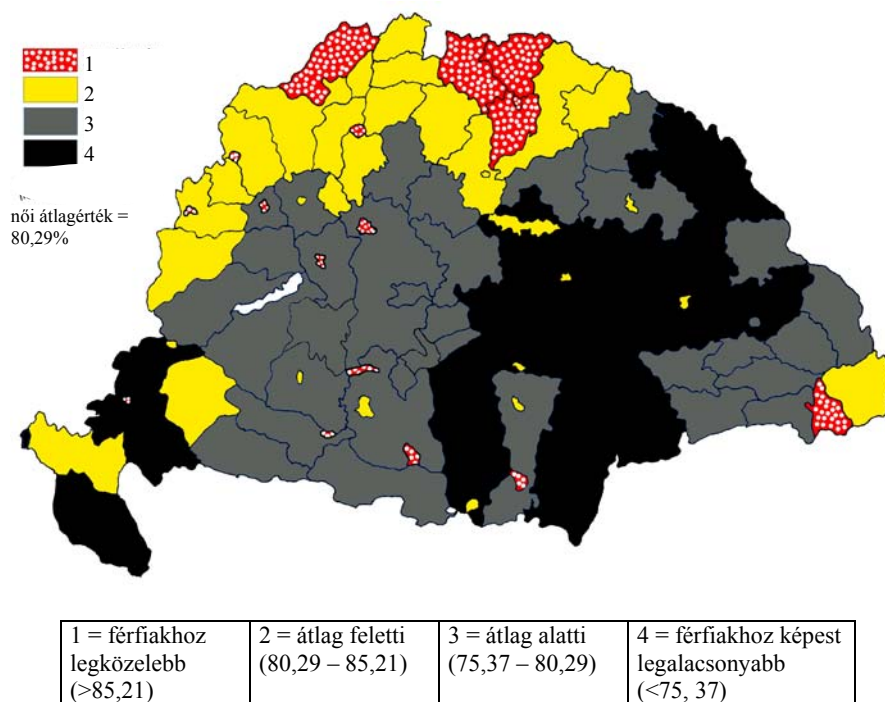
Ennek alapján pedig az alábbi, sokkal realisabbnak tűnő kép bontakozik ki. A városok többségében és az egész, nyugati-, északnyugati határ mentén elterülő régióban a női HHDI-index értéke meghaladja a férfiak értékének 80, esetenként megközelíti annak 90 százalékát. Horvátország közigazgatási egységeinek besorolása is javul valamelyest, a keleti országrész románlakta területei azonban továbbra is a legalacsonyabb kategóriába tartoznak (vagyis az ide sorolható megyék női mutatóinak értéke a férfi mutatók 75 százaléka alatt található). Csak Erdély délkeleti megyéi, illetve az itteni nagyobb városok mutatói bírnak valamivel magasabb értékekkel, viszont ezekben a görögkeleti és görög katolikus felekezetű román lakosság kisebbséget képez (arányuk összességében 40 százalék körüli, egyes területeken 20 százalék alatti), a többséget nagyrészt protestáns magyarok és szászok alkotják.

^a A férfi átlagértékek és szórás alapján kialakított kategóriákba sorolva.

2. térkép A női HHDI mutató értékei ^a törvényhatóságoként a történeti Magyarországon (1910)

Map 2 The female HHDI variable in the administrative units of Hungary by the categories created on the basis of the male mean value and standard deviation (1910)

3. térkép A férfi és női HHDI értékek közötti különbségek (a női indexszám a férfi indexszám százalékában kifejezve) a történeti Magyarországon (1910)

Map 3 The values of the female HHDI variable expressed in the percentage of the male values in the administrative units of Hungary (1910)

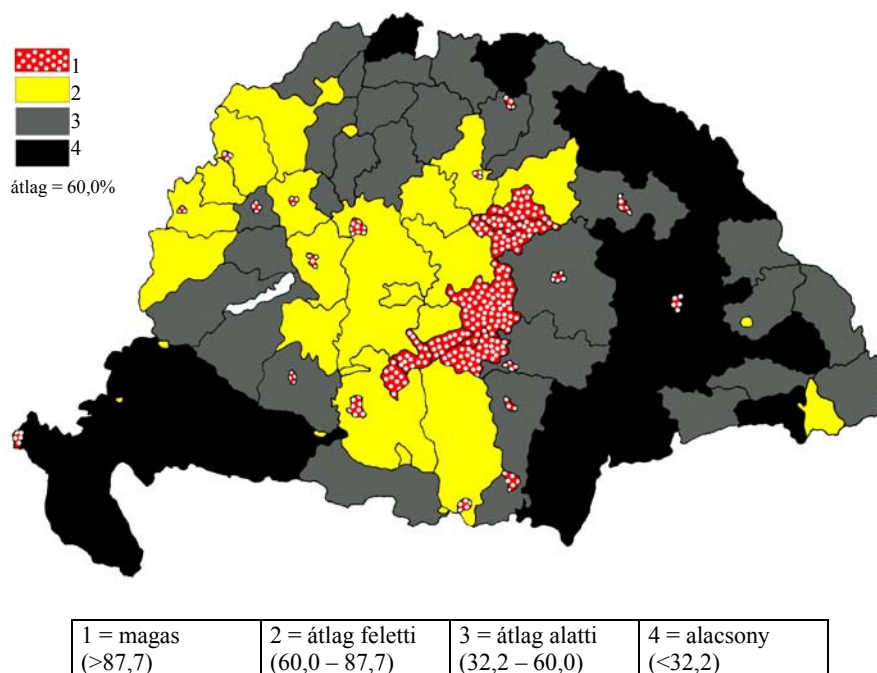
A történész számára szembetűnő és sajátos jelenség, hogy a viszonylagosan magas HHDI-értékekkel jellemezhető területek (Horvátországot kivéve) majdnem teljesen egybeesnek az úgynevezett volt királyi Magyarországgal, vagyis azokkal a területekkel, amelyek 1540 és az 1680-as évek között soha nem álltak török uralom alatt. E területek további közös jellemzője, hogy lakosaik ugyan vegyes etnikumúak (németek, magyarok, szlovákok), de több mint 90 százalékban a római katolikus, református, illetve evangélikus felekezethez, vagyis a nyugati kereszténységhez tartoznak. Ezzel szemben az alacsony HHDI-értéket mutató középső, déli és keleti országrészek népessége nemcsak hogy másfél évszázadig török uralom alatt élt, de ezen időszak alatt urbanizáltságában, etnikulturális összetételében jelentős mértékű változások következtek be. Részben ennek az eredménye például, hogy 1910 körül az alacsonyabb HHDI-mutatókkal rendelkező középső, déli és délkeleti területek lakosságának nagy-

jából 30 százaléka a keleti szertartású keresztény egyházakhoz (a görögkeleti-ekhez és görög katolikusokhoz) tartozik. A feltételezés az első pillanatban talán merésznek tűnik, de érdemes rajta elgondolkodni. Lehet, hogy a török hódoltság időszaka nem egyszerűen és nem pusztán a népességnövekedés megállítása, az elitek és középkori városrendszerünk szétfelbomlása miatt jelentett Magyarország számára súlyos veszteséget. Legalább ilyen problémát okozhattak a mesterségesen újraélesztett középkori viszonyok (az alacsonyabb népsűrűség, az egyszerűbb gazdálkodás és primitívebb társadalomszerkezet), valamint a keleti fejletlenebb társadalmak hatásainak felerősödése, illetve a fejlettebb nyugati területek kulturális hatásainak csökkenése. Mindez nemcsak demográfiai és gazdasági, hanem minden bizonnyal számos hosszú távon ható, nehezen változtatható mentális, illetve kulturális következménnyel is járt.

A fentebb vázlatosan ismertetett HHDI komplex mutatószám alapján a demográfiai szerkezet, az iskolázottság és a foglalkoztatottság néhány fontosabb jellemzőjére épül, és bár értékét mindkét nemre vonatkozóan külön-külön kiszámítottuk, ez inkább – mint említettük – a férfiak és nők objektív helyzetét tükrözi, mintsem a társadalom nemekkel kapcsolatos értékrendszerét. Szerencsés módon azonban erre vonatkozóan is rendelkezünk egy elemzési lehetőséggel. A népmozgalmi statisztika ugyanis nemek és két nagy korcsoport (7 év alattiak és felettiak) szerinti bontásban feljegyezte azt, hogy ki részesült halála előtt orvosi segítségben. Az adatokból képezhető mutatók természetesen csak részben alkalmasak az orvosi szolgáltatások igénybevételének mérésére – nyilvánvalóan a statisztikába bekerült adatok az átlagosnál súlyosabb esetekre vonatkoznak, valószínűleg a napi életben jóval ritkábban hívtak orvost a beteghez – de annak a célnak viszont kiválóan megfelelnek, hogy segítségükkel a társadalom bizonyos értékítéleteire következtethessünk. Talán nem minden alap nélkül feltételezzük ugyanis, hogy a súlyos vagy életveszélyes betegségben szenvedők esetében az orvoshívások gyakorisága, illetve annak eltérései korcsoport (gyerekek és elsőprő többségükben felnőtteket jelentő 7 év felettiak) és nemek szerint az egy-egy régió társadalmában rejtőző értékítéletekre is vethetnek némi fényt.

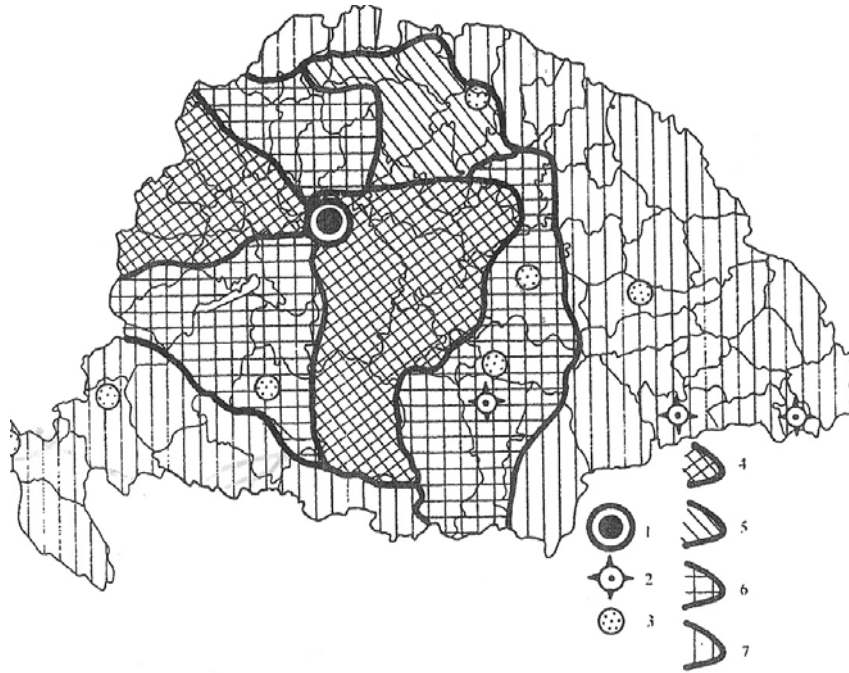
Az 1911. évi adatokat térképen ábrázolva (4. térkép) azt látjuk, hogy az orvoshívások gyakorisága a városokban a legmagasabb (az első 22 helyen csak városok találhatóak, mindegyik 90 százalék feletti értékkel), majd ezt követik az ország középső részének – a Budapest tágabb hatósugarába eső területeknek – a megyéi. Horvátország, valamint Erdély románok lakta részei, és a – főként ruszinok lakta – északkeleti hegyvidék esetében az orvosi segítség igénybevétele többnyire az esetek 30 százalékánál kisebb arányban fordul elő. Érdekes, hogy ez a területi kép majdnem teljesen egybeesik Beluszky Pál több tucat mutató alapján kiszámított, az 1900–1910 közötti modernizációs szinteket vizsgáló elemzésének eredményeivel (5. térkép). Ennek alapján úgy tűnik, mintha az orvosi segítség igénybevételének mértéke nagyjából megfelelné egy-

egy terület fejlettségi szintjének, azaz mintha a gondolkodás, az értékrend modernizálódásának is egyik mutatója lenne.

4. térkép Az élet értéke 1: a halálozás előtt orvosi segítséget igénybe vevők aránya törvényhatóságoként (1911)

Map 4 The value of life 1: the proportion of those who took medical advice before their death, by administrative units (1911)

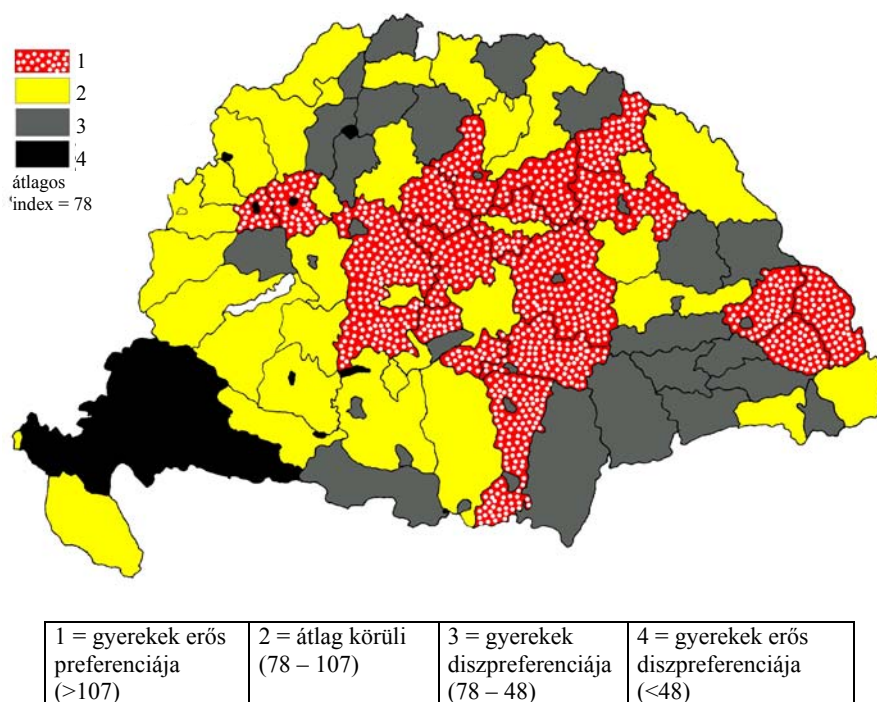
- Jelmagyarázat: 1. a modernizáció központja (Budapest)
 2. másodrangú modernizációs központok
 3. harmadrangú modernizációs központok
 4. a modernizáció központi területe
 5. a modernizáció másodlagos területe
 6. a modernizáció kezdeti fokán levő területek
 7. a modernizációban még részt nem vevő területek (hagyományos régiók)

Forrás: Beluszky 2000: 319.

5. térkép A modernizáció zónái a történeti Magyarországon 1900 körül
Map 5 The zones of modernisation in Hungary around 1900

Nézzük most az orvosi segítség igénybevételének korcsoportok és nemek szerinti különbségeit. A beteg felnőttekhez és gyermekekhez történt orvoshívások közötti különbségek (6. térkép) ugyanis teljesen más területi megoszlás szerint helyezkednek el, mint amit a fejlettségi szinthez köthető összetett adatok mutattak az 5. térképen. A legfeltűnőbb eltérések az alábbiakban foglalhatók össze: az első világháború előtt a Kárpát-medencében létezik egy, a gyermekek életét, fontosságát határozottan alulértékelő régió (Horvátország), illetve két ennél ugyan kisebb mértékben, de mégiscsak a felnőttek iránt elfogult terület, a mai Közép-Szlovákiában, illetőleg Erdély román lakta részein. Ezekről határozottan elválik két másik, a beteg gyermekeket kifejezetten előnyben részesítő

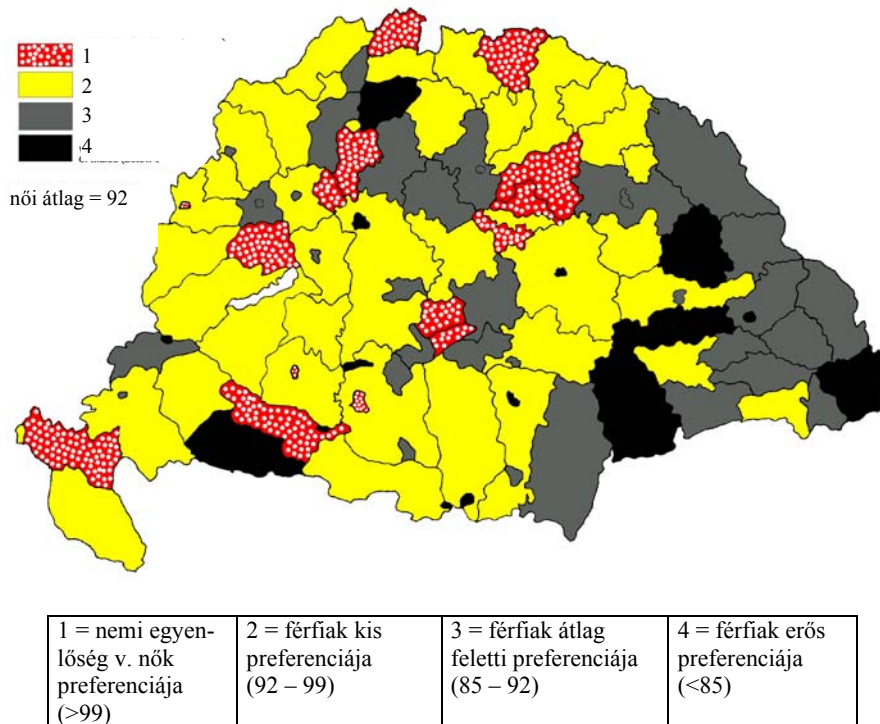
vidék, amely nagyjából a magyarlakta Alföldet és Kisalföldet, valamint a Székelyföldet foglalja magában. Ezek az eredmények egymástól határozottan eltérő, némileg kulturálisan is meghatározott regionális értékrendek létezésére utalnak.

6. térkép Az élet értéke 2: korcsoportok szerinti különbségek az orvosi segítség igénybevételében, 1911 (7 év feletti = 100)

Map 6 The value of life 2: differences by age groups in taking medical advice, 1911 (population aged 7 and over=100)

Teljesen más a helyzet viszont a nemek közötti eltérések terén (7. térkép). Bár elszórtnak találtunk hat olyan megyét, ahol az orvoshoz fordulás tekintetében némi megkülönböztetés mutatkozik a férfiak javára, a hagyományos társadalom erős patriarkalizmusáról szóló hiedelmekkel ellentétben valójában határozottan egyetlen olyan régió sem rajzolódik ki adatainkból, ahol a beteg nőket elhanyagolták volna a férfiakhoz képest. Összességében is kicsi, átlagosan 8 százalékos a különbség a férfiak javára, vagyis adataink se területileg, se országos szinten nem mutatnak feltűnő férfidominanciát.

7. térkép Az élet értéke 3: a nemek közötti különbség az orvosi segítség igénybevételében, 1911 (a férfiak értéke = 100)

Map 7 The value of life 3: differences by sex in taking medical advice, 1911 (males=100)

Ha együtt kezeljük a korcsoportok és nemek közötti különbségeket (3. táblázat), akkor viszont adataink meglepő következtetést sugallnak: a már említett gyermekeket preferáló, illetve diszpreferáló régiók mellett főként a városok azok, amelyek elsősorban a gyermekeket, másodsorban a nőket másodrendűként kezelik. Vagyis mintha nem annyira a vidék hagyományos világa, hanem a viktoriánus városi társadalom lenne az, amelyik az élet és halál kérdésében életkor és nemek szerinti megkülönböztetéseket tenne, mintha ez lenne a patriarkalizmus igazi világa, nem a hagyományosabb viszonyok között élő vidék. De tekinthetjük ezt akár a korai kapitalizmus által megbontott társadalmi szolidaritás és az új, haszonelvű értékrend kialakulása negatív hozadékanak is. Az is meglepő, hogy összességében a Kárpát-medence 100 évvel ezelőtti társadalmi bizonyos régiókban mintha inkább a gyermekeket kezelnék hátrányosabban, mint a nőket. Valószínűleg nem független az akkoriban még viszonylag magas termékenységtől és csecsemő-, illetve gyermekhalandóságtól, hogy sok-

helyütt egy felnőtt élet értékét többre becsülik, mint egy gyermek életéét – de mint láttuk, ezzel ellentétes példák is léteztek. (Az „átlagember” akkoriban nem tud és valószínűleg nem is ér rá elveken töprengeni, inkább tapasztalatai alapján, illetőleg a lokális etikai normáknak megfelelően formál véleményt és cselekszik.)

3. Korcsoportok és nemek szerinti különbségek a halálozás előtti orvosi segítség igénybevételében a történeti Magyarországon (1911)
Differences by age group and sex in taking medical advice before somebody's death in Hungary (1911)

A diszparitás típusa	A törvényhatóságok száma		
	megye	város	összesen
Nők és gyermekek negatív megkülönböztetése	---	15	15
Gyermekek negatív megkülönböztetése	23	14	37
Nők negatív megkülönböztetése	---	1	1
A megkülönböztetés szintje alacsony	38	1	39
Gyermekek pozitív megkülönböztetése	10	---	10
Nők pozitív megkülönböztetése	---	---	---
Összesen	71	31	102

Forrás: Szerző számításai.

Amikor a felvázolt HHDI-mutató, az orvoshívásban megmutatkozó „részhajlások”, valamint az önkormányzatok típusa (város, illetve megye) közötti összefüggéseket vizsgáltuk meg (4. táblázat), akkor azt láttuk, hogy az orvosi segítség igénybevételének nemenkénti gyakorisága igen erősen összefügg egymással (vagyis a gyakoriság majdnem azonos). Ezzel szemben a 7 év alattiak és felettiek vonatkozásában ez az összefüggés jóval gyengébb – az orvosi segítséget a felnőttek esetében gyakrabban igénybe vevő helyi társadalom nem biztos, hogy minden alkalommal ugyanígy cselekszik a gyermekek esetében is. Tehát a területi eloszlás térképeihez hasonló információkat mutatnak a Pearson-féle együtthatók is.

*4. Az orvosi segítség igénybevételével kapcsolatos néhány egyszerű
összefüggés a történeti Magyarországon (1911)*
Some simple correlations relating to taking medical advice in Hungary (1911)

Az orvosi segítség igénybevételének gyakorisága

	7–X évesek	férfiak
0–6 évesek	0,6465	X
nők	X	0,9837

A nemek és korcsoportok megkülönböztetése közötti összefüggés

	A törvényhatóság típusa	HHDI-mutató nemek szerinti diszparitása	Megkülönböztetés az orvosi segítség igénybevételében	
			nemek szerint	korcsoportok szerint
A törvényhatóság típusa	X	X	X	X
HHDI-mutató nemek szerinti diszparitása	0,5368	X	X	X
Megkülönböztetés az orvosi segítség igénybevételében	-0,2918	0,0065	X	X
nemek szerint				
korcsoportok szerint				
	-0,4626	-0,3574	0,2230	X

A HHDI-mutató és az orvoshívás nemek szerinti különbségei között ezzel szemben gyakorlatilag nincs összefüggés, mint ahogy eléggé gyenge az összefüggés a nemek, illetve korcsoportok eltérő kezelése között is. Vagyis az egyes törvényhatóságokban megfigyelhető eltérő mértékű odafigyelés a különböző korcsoportokra, illetve másutt a nemekre nem igazán kapcsolódik egymáshoz, nem áll össze egy egységes szeniorális és patriarkális értékrenddé. Egyedül a törvényhatóságok típusa és HHDI-mutató, illetve a nemek és korcsoportok kezelése mutat viszonylag számottevő mértékű (negatív) összefüggést (4. táblázat). Konkrétan ez úgy fogalmazható meg, hogy minél városiasabb egy törvényhatóság, annál inkább jellemzi a nemek közötti különbségtétel, ezen belül pedig erősebb a korcsoportok és gyengébb a nemek szerinti megkülönböztetés. Fordítva pedig úgy értelmezhető, hogy minél falusiasabb egy törvényhatóság, annál kevésbé jellemzi a nemek és a korcsoportok bármiféle megkülönböztetése akkor, amikor életről vagy halálról van szó. (Az más kérdés, hogy a mindennapi viselkedésben számtalan apró jele lehet a nemek közötti különbségtételnek.)

3. Összegzés

A széleskörűen használt HDI komplex mutatószámmal nemcsak az irodalomban gyakran megkérdőjelezett GDP mutató használata miatt vannak problémák. Legalább ilyen komoly hátránynak érezzük azt, hogy szerkezete, összetétele miatt néhány igen korán fejlett statisztikai rendszert kialakító nyugat-európai és észak-amerikai társadalom kivételével nem alkalmas az emberi fejlődés folyamatának hosszabb távú felvázolására, különösen nem alkalmas arra nemenkénti és regionális bontásban. Empirikus tapasztalataink alapján kísérletképpen felvetettük egy más, könnyebben elérhető adatokat tartalmazó komplex mutatószám, a HHDI alkalmazásának lehetőségét, mely a volt Osztrák-Magyar Monarchia területére vonatkozóan gyakorlatilag a 19. század közepéig visszamenően kiszámítható, és így elég távlatot adhat a hosszabb távú változások irányának, ütemének és esetenkénti ingadozásainak megismeréséhez. Területi elemzésünk rávilágított arra, hogy a regionális különbségek kialakulása mögött nem egyszerűen fejlettségbeli eltérések, hanem kulturális különbségek és századokkal korábbi események hatásai (a 16–17. századi török háborúk és azok népességi, településtörténeti és társadalmi következményei) is feltételezhetők. Mindezek megerősítik azt a véleményünket, hogy hibás felfogás a jelenkori folyamatokat kizárólag az utolsó egy-két évtized, illetőleg a tényleges gazdasági folyamatokat – különösen a nem teljesen piacodosott társadalmak esetében – rendkívül hiányosan követő GDP-mutatók alakulásának függvényeként elképzelni. Utóbbi azért is elgondolkodtató, mert irodalmi tallózásunk alapján úgy tűnik, mintha az emberi fejlődéssel, illetve a nemek közötti egyenlőtlenséggel kapcsolatos vizsgálatok túlnyomó többsége a nem teljesen piaczgazdasági körülmények között élő harmadik világbeli, illetőleg a „szocialista kísérletből” kilábalt volt Keleti Blokkhoz tartozó társadalmakra irányulna. (Vagyis pontosan azokra, amelyekre az UNDP által népszerűsített társadalomfejlődési mutatók egy része kevésbé vagy csak a közelmúltra nézve számítható ki.)

Ugyanígy a fejlettség szintjét jelezni hivatott HHDI-mutatók területi értékei, illetőleg az orvosi segítség igénybevétele alapján felvázolt regionális értékrendek között is komoly eltérések figyelhetők meg. Ezek számunkra azt jelzik, hogy a fejlettség és a kulturális értékrendek nem biztos, hogy mindig pontosan megfelelnek egymásnak, vagyis azt a közhelyes igazságot erősítik, hogy a kultúráknak, értékrendeknek van egy olyan önmozgásuk, amelyek nem mindig követik szorosan a demográfiai és gazdasági adatokból kiszámított fejlettség-mutatók változásait.

Előzetes eredményeink más téren is elgondolkodtatóak. Felébresztik azt a kétséget, mintha a nemek közötti egyenlőtlenség vizsgálata során túl kevés figyelem háruhá a demográfiai mutatók (az életésélyek) alakulására, melyek – szemben a nők társadalmi, politikai pozícióival – a fejlett és átmeneti országok

többségében kisebb-nagyobb mértékben egyre inkább a férfiakénál kedvezőbb értékeket mutatnak. Ugyancsak elgondolkozató az, hogy miután a családok többségében közös gazdálkodás folyik (és a felnőtt népesség többsége párkapcsolatban él), mennyiben célszerű mutató – és egyáltalán mit fejez ki – a nemek közötti jövedelmi egyenlőtlenség házas, illetve párkapcsolatban élő személyek esetében?

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az itt felvetett kérdéseket, kétségeket megválaszolhassuk. Jelen tanulmányunkban csak néhány problémára próbáltuk a figyelmet felhívni – a megoldásra alkalmas módszer keresése, a szükséges adatsorok összeállítása és maguknak a válaszkísérleteknek a megfogalmazása még további, hosszan tartó erőfeszítéseket, sok-sok további kutatást igényel.

IRODALOM

- Bandura, Romina (2005): *Measuring country performance and state behavior: a survey of composite indices*. New York, UNDP. Paper prepared for the book project: The new public finance.
- Beluszky Pál (2000): Egy felsíker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). In Dövényi Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet: 299–326.
- Booyesen, Frederik (2002): An overview and evaluation of composite indices of development. *Social Indicator Research*, 59: 115–151.
- Borderias, Cristina (2005): *Gender and well-being: interactions between works, family and public policies*. Proposal for a concerted action within the framework of COST.
- Bukodi Erzsébet (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*, 31. 2: 35–57.
- Az 1960. évi népszámlálás. 13. Összefoglaló adatok. Budapest, KSH. (1964)
- Cobb, Clifford W. – Craig Rixford (1998): *Lessons learned from the history of social indicators*. In San Francisco. Redefining progress. (On-line publications.) <http://www.rprogress.org/newpubs/>
- Dabóczi Kálmán (1998): A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpájában? *Kovász* 2. 2: 32–57.
- Daróczi Etelka (2001): A halandóság alakulása Trianontól napjainkig. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2: 305–325.
- Dooren, Wouter van – Maria P. Aristigueta (2005): *The rediscovery of social indicators in Europe and the USA: an international comparison*. Paper prepared for the EGPA Annual Conference, Berne, Switzerland.
- Görbe Angéla – Nemcsókné Zsóka Ágnes (1998): *A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország*. <http://kovasz.uni-corvinus.hu>

- Haque, Shamsul M. (2004): The myths of economic growth (GNP): implications for human development. In Mudacumura, Gedeon – Shamsul Haque (eds.): *Handbook of development policy studies*. New York, Dekker: 1–24.
- Hegedűs Rita (2001): Szubjektív társadalmi indikátorok – szelektív áttekintés a téma irodalmából. *Szociológiai Szemle* 31. 2: 58–72.
- Human Development Report 2005* <http://hdr.undp.org>
- Husz Ildikó (2001): Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle* 31. 2: 72–83.
- Klasen, Stephan (2004): *Gender-related indicators of well-being*. UNU-WIDER. Discussion paper No. 2004/05
- Offer, Avner (2000): *Economic welfare measurements and human well-being*. University of Oxford. Discussion papers in economic and social history. Number 34.
- Magyar statisztikai közlemények 50. A magyar szent korona országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma*. Budapest, KSH, 1916.
- Magyar statisztikai közlemények 64. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. VI. Végeredmények összefoglalása*. Budapest, KSH, 1920.
- Sebestyén Tibor (2005): *Életminőség és boldogság*. 1. 5. <http://www.polgariszemle.hu>
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2003*. Budapest, KSH, 2004.
- Szilágyi György (2001): Gazdag országok – szegény országok: szokatlan vita a nemzetközi statisztikai életben. *Statisztikai Szemle* 79. 7: 587–595.
- Történeti statisztikai idősorok 1867–1992. I. Népeség – népmozgalom*. Budapest, KSH, 1992.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia
Egyenlőtlenség
Nők
Gyermekek

HISTORICAL INDEX TO RECONSTRUCT THE “HUMAN DEVELOPMENT” IN HUNGARY (1910–2001). AN ESSAY

Abstract

The HDI (Human Development Index) complex variable is recommended by UNDP and extensively used in social research. But the use of the variable is problematic not only because of the often-criticised use of the GDP variable. The HDI variable has a very serious shortcoming: because of its structure and composition it is not suitable for a long-term reconstruction of human development – except for some West-European and North-American societies forming very early a well developed statistical system. Thus the author, using his former experiences on the field of population history of the Carpathian basin, tries to form another (historical) complex variable (HHDI – Historical Human Development Index), which consists of data more available for the researchers. This variable can be

calculated backward for the territory of the former Austro-Hungarian Monarchy practically until the middle of the 19th century. The regional analysis based on the use of this variable can demonstrate that regional differences can be explained not only by the different levels of modernisation (“development”), but by cultural patterns and the influence of the events of former centuries. These results strengthens the author’s former opinion that the present processes must not be explained by the development of the last some decades or by the changes of the GDP variable by the help of which one cannot well reconstruct the real economic processes – especially in the case of the more or less traditional societies.

The author shows very strong differences between the regional values of the HHDI variable indicating the level of development and the system of regional values reconstructed on the basis of taking medical advice before somebody’s death. This fact shows that “human development” and cultural values are not always correlated to one another and thus it strengthens the old experience that culture and values have their own development more or less independent of demographic or economic ones.